

*Луць В.В.,
завідувач кафедри цивільного права і
процесу Прикарпатського університету
ім. Василя Стефаника, доктор юридичних
наук, професор, академік АПРН України,
м. Івано-Франківськ*

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОГОВІРНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ НОВОГО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В умовах переходу економіки України на ринкові засади особливо зростає роль договору як універсальної та найбільш доцільної правової форми опосередкування товарно-грошових та інших майнових відносин. Договірне право - це один із основних інститутів цивільного законодавства, бо саме завдяки договору головним чином забезпечується правове регулювання відносин майнового обороту на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення і майнової самостійності його учасників. Тому приведення інституту договірної права у відповідність із сучасними вимогами життя суспільства постає як одне з першочергових і невідкладних завдань.

За останні роки правова наука в Україні поповнилась рядом монографічних і дисертаційних досліджень, присвячених окремим видам цивільно-правових договорів: підрядним договорам у будівництві (Н.С. Кузнєцова, 1993), договорам страхування (В.П. Янишен, 1997), на проведення аудиту (Р.Ю. Ханік-Посполітак, 1997), на відкриття та обслуговування банківського рахунку (І.М. Жуков, 1998), управління чужим майном (М.М. Слюсаревський, 1999), консигнації (В.А. Васильєва, 2000), факторингу (Я.О. Чапідзе, 2000), постачання електричною енергією (П.Д. Гуйван, 2000), оренди майна державних підприємств (М.В. Мороз, 2000) та рядом інших. Проте в Україні відсутні комплексні монографічні дослідження загальних проблем договірної регулювання цивільних відносин. Необхідність теоретичної розробки названих проблем набуває особливої актуальності у зв'язку з прийняттям у 2001 р. Верховною Радою нового Цивільного і Господарського (Комерційного) кодексів України, в яких містяться як загальні положення про договори, так і норми, що стосуються окремих договірних інститутів.

У Цивільному кодексі 1963 р. норми про договори були розосереджені по різних розділах і главах, що не забезпечувало повноти і цілісності договірної регулювання майнових відносин. У зв'язку з тим, що найголовніші сфери економічного життя (поставка, контракція, підряд на капітальне будівництво, страхування, перевезення тощо) регулювалися загальносоюзним законодавством, до Цивільного кодексу 1963 року без змін і конкретизації було перенесено із союзних Основ цивільного законодавства 1961 р., лише загальні положення відповідних договірних інститутів, які по суті не мали практичного застосування.

Новий ЦК вигідно відрізняється від чинного ЦК 1963 р. тим, що в ньому загальні положення про договори виділено із загальних положень про зобов'язання в розділ II Книги п'ятої "Зобов'язальне право", хоч і загальні положення про зобов'язання (поняття і сторони, виконання і забезпечення виконання зобов'язань, їхнє припинення, відповідальність за порушення зобов'язань тощо) сформульовані так, що по суті вони теж відображають стан договірної права. Звичайно, договірних відносин стосуються й ті норми загальної частини ЦК, які визначають правовий статус фізичних і юридичних осіб, а також інших суб'єктів цивільного права, положення про правочини (угоди), представництво, довіреність, позовну давність тощо.

Дуже важливим є питання про співвідношення актів цивільного законодавства (закону в широкому розумінні цього слова) і договору.

Тут слід відзначити правила ст. 6 ЦК, за якими сторони в договорі мають право врегулювати ті відносини, які не визначені в положеннях актів цивільного законодавства, і навіть відступати від положень, які визначені в цих актах, і самостійно врегулювати свої відносини. Проте сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в них прямо зазначено про це, а також у разі, коли обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їхнього змісту або суті відносин між сторонами.

Проте названа стаття ЦК 2001 р. не розкриває всієї багатоманітності та повноти тих взаємозв'язків закону і договору, які складаються у сфері договірної регулювання окремих майнових та особистих немайнових відносин.

Теоретичний і практичний інтерес викликає питання про систематизацію договірної права, яка відображається в основному актів цивільного законодавства - Цивільному кодексі.

Як відзначав М.В. Гордон, розташування договірних інститутів у ЦК 1963 року було здійснено за ознаками, які характеризують правовий наслідок (юридичну мету) укладення окремих видів договорів. В одному з варіантів проекту нового ЦК було запропоновано групування договорів за названим критерієм із зазначенням найважливіших видів договорів, що відносилися до тієї чи іншої групи. Зокрема, договірні зобов'язання були розподілені на такі групи: 1) зобов'язання по оплатній реалізації майна (купівля-продаж, поставка, контракція, міна-бартер); 2) зобов'язання по оплатній передачі майна в користування (майновий найм, оренда, лізинг, побутовий прокат, житлові зобов'язання); 3) зобов'язання по виконанню робіт (підряд, будівельний підряд, підряд на виробництво проектних і розвідувальних робіт, побутовий підряд); 4) зобов'язання по наданню послуг (перевезення, експедиція, доручення, зберігання, комісія, пожиттєве утримання); 5) зобов'язання по безоплатній передачі майна у власність або в користування (дарування, безоплатне користування майном). Окремо виділялися зобов'язання із страхування, розрахункові та кредитні відносини, зобов'язання про сумісну діяльність.

Як видно, групування договорів за певним критерієм (правова мета) не було проведено до кінця, оскільки за окремою рубрикацією залишилися договори у сферах страхування, розрахунково – кредитних відносин, спільної діяльності та деякі інші. Крім того, договори зі спільною правовою метою - перехід права власності на майно, а саме договори купівлі-продажу і дарування виявилися за ознакою оплатності в різних класифікаційних групах. Труднощі у кваліфікації деяких договорів і віднесенні їх до тієї чи іншої групи обумовлені ще й наявністю в них елементів різних договорів (змішані договори). Такими, зокрема, є договори транспортної експедиції, оренди майна з його викупом, на виконання аудиторських робіт, франчайзингу тощо.

В новому ЦК таке групування договорів не проводиться, хоч і зберігається науково обгрунтована і життєво перевірена система розташування окремих договірних інститутів залежно від того основного правового результату, досягнення якого домагаються сторони, укладаючи той чи інший договір. Разом з тим, в розділ III Книги п'ятої "Зобов'язальне право" було включено ряд нових договорів, які не передбачалися попередніми варіантами проекту ЦК: ренти, довірчого управління майном, на виконання науково-пошукових і дослідно-конструкторських робіт, факторингу, франчайзингу тощо.

Звичайно, ЦК як кодифікований акт у галузі цивільного права не може містити вичерпного переліку всіх видів договорів або дати їхню повну правову регламентацію. Тому в новому ЦК поміщені норми про основні види цивільно-правових договорів, що застосовуються у майновому обороті, тобто положення, які відповідно до специфіки конкретних договірних відносин можуть доповнюватись і конкретизуватись в інших правових актах.